

МЕЂУНАРОДНИ УРБАНИ КОНЦЕПТИ И ЊИХОВО ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ: ОД „SHRINKING CITIES“ ДО ГРАДОВА У ОПАДАЊУ

INTERNATIONAL URBAN CONCEPTS AND THEIR TERMINOLOGICAL DEFINITION: FROM SHRINKING CITIES TO 'GRADOVI U OPADANJU'

УДК: 711.4-16
711.4(497.11)
Прегледни рад

Др Бранислав АНТОНИЋ, дипл. инж. арх.¹
Проф. др Александра ЂУКИЋ, дипл. инж. арх.²

РЕЗИМЕ

Са појавом урбаног опадања широм света, током последњих петнаест година јавља се и појам „Shrinking City“ (град у опадању) у оквиру истоименог међународног урбанистичког концепта. Упркос томе, српски научници нису разматрали сличне појмове, нити је дат велики значај овој појави, иако можемо тврдити да је очито да је велики број градова у Србији у опадању. Циљ овог истраживања је да се терминологијски одреде градови у опадању у нашој земљи, кроз три методолошка приступа: објашњење појма на међународном нивоу, његово разматрање и поређење на главним међународним језицима и поређење са неколико сличних појмова. Као резултат овог истраживања имамо нови појам – градови у опадању – за коришћење у домаћем урбанистичком планирању.

Кључне речи: Градови у опадању, урбани концепти, српски контекст, терминологија, урбанистичко планирање

SUMMARY

Due to the widespread of urban shrinkage globally, the term 'shrinking cities' has arisen within the same-name international urban concept in urban studies in last 15 years. However, Serbian scholars have not embraced right terms, neither significantly explore to this phenomenon despite this shrinking cities prevails among Serbian cities today. The aim of this research is to terminologically define shrinking cities in our country through three different methodological approaches: the definition of the term at international level, its customisation in major international languages and its comparison with several similar terms. Following this way, the research offers a new term – gradovi u opadanju – for the use in local urban planning.

Key words: Shrinking cities, urban concepts, Serbian context, terminology, urban planning

УВОД

Градови опадању¹⁾ нису новина у области урбаног развоја. Градови су се појављивали, расли и опадали од почетка цивилизације. Ипак, протеклих пар деценија уочава се да све већи број градова губи становништво услед ограничења у њиховом додашњем развоју (Pallagst, Martinez-Fernandez & Wiechmann, 2014). Дата појава у савременој урбанизацији, која се описује пре свега кроз значајно опадање броја становника у већем броју градских подручја, названа је *урбано опадање* (енг. *Urban Shrinkage*, нем. *Stadtschrumpfung*). Филип Освалт, утемељитељ појма *града у опадању* (енг. *Shrinking City*, нем. *Schrumpfende Stadt*) као просторног одраза урбаног

опадања, управо је подвукао значај дате појаве по тренутно актуелне токове урбаног развоја – градови у опадању више нису случајност, већ више „нова уобичајена“ појава у целом процесу његове трансформације (Oswalt, 2009).

Овоме у прилог иду и главна међународна истраживања спроведена у последње две деценије. Према истраживању из 2006. године у оквиру светски значајног пројекта „Shrinking cities / Schrumpfende Stadte“ (2002-2008) установљено је да је ¼ већих светских градова, тј. градова са више од 100.000 становника, забележила пад броја становника у раздобљу 1950-2000. (Rienits, 2006). Као велики поборник концепта градова у опадању, немачко-амерички на-

1 Адреса аутора: Асистент, Архитектонски факултет у Београду, Булевар краља Александра 73/II, 11000 Београд.
Е-пошта: antonic83@gmail.com.

2 Ванредни професор, Архитектонски факултет у Београду, Булевар краља Александра 73/II, 11000 Београд.
Е-пошта: adjukic@afrodita.rcub.bg.ac.rs.

¹⁾ У овом истраживању ће се од почетка излагања користити појам *градови у опадању* за појам енглеског израза *shrinking cities*, а за појам *urban shrinkage* израз *урбано опадање*. Оба израза су непосредни преводи одговарајућих енглеских појмова, о чему ће касније бити речи. Касније ће утврдити да ли је ова приступ био одговарајући или не.

учник Карина Палагст (Pallagst, 2012) процењује да је приближно 20% светских градова имало опадање током 1990-2000. године. Урбано опадање је при томе чешће у високо развијеним државама. Највиши удео на нивоу светских регија је у Европи. Тако су у раздобљу 1960-2005. од 310 европских градских подручја са више од 200.000 становника већина њих опадала (53%). При томе је тренд опадања био смештен у источној, пост-социјалистичкој половини Европе, где је опадало чак 82% градских подручја (Turok & Mykhnenko, 2007). Предочене бројке јасно говоре да ја урбано опадање раширено и да се његово изучавање не може занемарити.

После пада берлинског зида и отварања граница у оквирима Европске уније, појам урбаног опадања – *Urban Shrinkage* је веома брзо интернационализован привлачећи пажњу научне јавности. На основу тога почело је и масовно проучавање градова у опадању на свим просторним обухватима – међународном, регионалном и локалном (Martinez-Fernandez и др., 2012; Shetty & Reid, 2013). Као исход тога утврђен је и концепт градова у опадању као међународно препознатљив (Haase и др., 2014).

Према овом концепту постоји више чинилаца урбаног опадања. Дати чиниоци дотичу готово све именитеље развоја савременог града, попут: раста предграђа, опадања индустрије, незапослености, све веће покретљивости становништва, и др. (Andersen, 2005). Неки чиниоци се лако могу сврстати међу узрочнике урбаног опадања, неки су пре његове последице, док се код одређених ово тешко може разлучити (Haase и др., 2014). Међутим, демографски и економски чиниоци се обично узимају као главни, али са потпуно другачијим улогама. Док се економски чиниоци у виду потешкоћа у реструктурирању градске привреде обично виде као узроци урбаног опадања, дотле се демографски чиниоци кроз опадање броја становника²⁾ бзначавају као његова главна последица (Oswalt & Rienets, 2006; Großmann и др., 2008; Martinez-Fernandez и др., 2012). Поред тога, постоје и други битни чиниоци, попут друштвених, еколошких или политичко-управних.

Велики изазов у целом описаном процесу јесте тачно терминолошко одређење појма, који је од самог почетка за већину теоретичара и стручњака био непривратљив. Првих година његовог коришћења израз *Shrinking City* у англо-саксонском, одн. *Schrumpfende Stadt* у немачком говорном подручју, из којих и потиче највећи број научних извора и истраживача, је био тежак за прихватање од стране научне и шире јавности због осетљивости саме теме³⁾. Појам је на почетку сматран „проблематичним“ (Oswalt,

²⁾ Поред главног демографског показатеља, опадања броја становника, треба рећи да се јављају се и друге неповољне тенденције, попут „одлива мозгова“, старења становника, опадања нивоа стручне спреме и сиромашења (Antonić, Đukić & Vujičić, 2018).

³⁾ Аутори овог чланка су се срели са истим изазовом када су 2016. године од стране рецензента једне домаће научне конференције добили коментар да је појам *градови у опадању* неподесан за кори-

2005, стр. 12), па је и цело истраживање сагледавано као „табу тема“ (Kühn & Liebmann, 2012; Schlappa & Neill, 2013). Разлози овом ставу могу се наћи у дотад успостављеним обрасцима урбанизације током 19. и већег дела 20. века, које је одликовао снажни раст градова, па су се урбани раст и урбани развој почели сагледавати готово као синоними (Avila de Sousa, 2010). При томе, треба нагласити да појава урбаног опадања није негативна сама по себи, већ може донети чак и неке предности. На пример, у градовима бивше Источне Немачке, који су од 1990-их угрожени наглим урбаним опадањем, оно је искоришћено да се подигне квалитет живота у односу на квантитет/количину изградње. У њима је уклањањем прекобројних стамбених зграда остварен већи квалитет живљења, обезбеђивањем нових отворених и зелених простора за преостало становништво (Сл. 1).

Слика 1. Нови зелени простор на месту уклоњених прекобројних зграда у граду Ајзенхитштату у Источној Немачкој, који је од пада социјализма изгубио око 1/3 становништва. Сачуване зграде у позадини су обновљене, чиме се значајно подигао квалитет живота преосталих грађана (Аутор: Б. Антонић)

Ипак, сама присутност појаве, постојање случајева крајње озбиљног опадања становништва, као и бројна пратећа научна истраживања довела су касније до прихватања овог појма. Као потврда ове тврдње, може послужити и то, што је енглески појам *Shrinking City* последњих година прихваћен у јавним гласилима великог утицаја: *The Economist*, *The Business Insider*, *The Guardian*, *The Economist* или *Financial Times*. Ово посредно говори да је светска јавност прихватила ове појмове.

У Србији питање одговарајућег појма енглеској или немачкој варијанти још није ни покренуто. Такође, не постоји ни шира спознаја концепта градова у опадању. Са друге стране, проблем демографског и привредног пражњења српских градова је последње две деценије акутан и често се спомиње у јавности. Србија спада међу бивше социјалистичке државе које су угрожене урбаним опадањем у односу на просек (Restrepo Cadavid и др., 2017). Према ретким домаћим научним истраживањима готово 90% већих срп-

шћење, јер је „осетљив“. Међутим, коментар није прихваћен, уз научно образложење.

ских градских подручја⁴) је губило становништво од званичног Пописа из 2002. године, првог после кризе из 1990-их (Antonić, Đukić & Vujičić, 2018). Сличан ниво озбиљности увиђа се и код опадања појединих делова градова у Србији, где је и сам обод градског подручја, који се на нивоу света сматра најдимичнијим делом града, погођен опадањем (Antonić & Đukić, 2018). Очигледно је да је урбано опадање међу српским градовима веома присутно.

Претходно изнесеним се јасно уочава раскорак између присутности урбаног опадања српских градова и недостатка одговарајућег домаћег научног и стручног оквира, путем којег би се појава урбаног опадања проучавала и у складу са тим би били постављени квалитетни приступи и решења. Пре свега, неопходно је терминолошки одредити појам. Циљ овог рада је управо то – да на прикладан начин одреди појам града у опадању. У раду је употребљено неколико приступа, путем чега је посредно боље објашњено и само урбано опадање као појава. Посредни циљ овог рада је отварање питања урбаног опадања у домаћим оквирима.

МЕТОДОЛОГИЈА И ОБЈАШЊЕЊЕ ПОЈМА SHRINKING CITY

Методологија

Представљено истраживање је прегледни рад, пошто се ради о утврђивању новог појма, где су његово тачно терминолошко одређење и промоција управо предуслови за даље истраживање и примену. Сходно томе, изабрана су три приступа за истраживање:

1. објашњење појма на међународном нивоу,
2. прилагођавање појма у најважнијим светским језицима и
3. поређење суштине појма са сличним појмовима, теоријама и концептима.

Пре тога, биће дато тренутно најприхватљивије објашњење појма градова у опадању. На основу њега и поређења резултата сва три наведена приступа, у закључку је тачно одређен појам који је прикладан за домаћи ниво.

Коришћена научна грађа се састоји из међународних научно-истраживачких радова везаних за концепт и појам градова у опадању и сличне тематске целине.

Објашњење појма Shrinking City

Појам града у опадању, као и њему близак појам урбаног опадања, су релативно нови и срећу се последњих неколико деценија⁵), док су међународну препознатљивост стекли тек од почетка трећег

⁴) Под датим се мисли на велика и средње велика градска насеља са предграђима, а која су средишта округа у Србији и која по правилу имају више од 35-40 хиљада становника. Мања градска насеља су сигурно још више погођена урбаним опадањем.

⁵) Прво спомињање било је 1988. код немачких социолога Хојсермана (нем. Hübnermann) и Зибела (нем. Siebel).

миленијума (Hasse и др., 2014). Са друге стране, већ у уводу је речено да је појава урбаног опадања са присутним вишеструким опадањем (демографским, привредним, друштвеним, политичким и др.) стара колико и цивилизација. Светска препознатљивост развијала се упоредо са његовим утврђивањем и свим пратећим недоумицама. Пре свега, постављено је питање шта је град и где су му границе (Bernt, 2016). На основу тога утврђена су различита тумачења града у опадању као сложене појаве у савременој урбанизацији (Avila de Sousa и др., 2011; Cieśla, 2012; Haase и др., 2016).

Неколико међународних научних мрежа и пројеката који су се бавили темом градова у опадању су дали посебан допринос у овом пољу. Мрежа за међународно истраживање градова у опадању – SciRN је дала данас најприхваћеније објашњење појма града у опадању, према којем је то град (Wiechmann, 2006, стр. 7):

1. чије је подручје густо насељено, одн. оно је изграђено као заокружена целина;
2. чије је подручје имало најмање 10 хиљада становника пре него што се урбано опадање јавило;
3. на чијем подручју се бележи пад привредних активности;
4. код којег се истовремено уочава и пад привреде;
5. код којег се све претходно сагледава током најмање једног раздобља између два пописа становништва и домаћинства.

Приступ 1: Утврђивање појма на међународном нивоу

Енглески појам *Urban shrinkage* се на међународном нивоу јавио као непосредан превод старијег немачког појма *Stadtschrumpfung*. За разлику од њега, у англо-саксонском научном дискурсу је до тада преовлађивао појам *Urban decline* (Martinez-Fernandez и др., 2013). Дати појам се јавио средином прошлог века (Haase и др., 2014). Отприлике у исто време јављају се и први градови који губе становништво и почињу привредно назадовати. Иако се израз *Urban decline* данас далеко мање користи него новији *Urban shrinkage*, он се не може занемарити из три разлога:

Он се и даље користи у англо-саксонским државама (Сједињене Америчке државе – САД, Велика Британија, Аустралија), мада углавном везано за локални оквир;

Ово је израз који је у употреби више од пола века, па има и сопствени историјат развоја; и

Можда и најважније јесте његова везаност за опадање индустријских активности на североистоку САД-а, у тзв. „Појасу рђе“, називу добијеном по дотада преовлађујућој металургији. Пропашћу ове, по градове кључне гране привреде и сами градови у овом делу САД-а⁶) су почели опадати (Lang, 2005).

⁶) Ту су смештени градови препознатљиви по урбаном опадању: Детроит, Питсбург, Кливленд, Буфало.

Сходно томе се увиђа слично значење оба енглеска појма. Ипак, могу се уочити и одређене особености значења појма *Urban decline*, на основу којих се разликује од појма *Urban shrinkage*.

Прво, треба приметити да се градови англо-саксонског подручја током протеклих пар деценија углавном развијају кроз развој предграђа, пошто се управне границе (средишњег) града не мењају. Раст предграђа као самосталних насеља је био обично нагао и нерационалан, па су данас ова предграђа веома распршена (енг. *Urban Sprawl*) (Downs, 2010). Овим се неретко дешава да средишњи град бележи опадање, док целокупно градско подручје (град са преграђима) расте.

За разлику од тога, појам *Urban shrinkage* има другачије сагледавање, проистекло из образаца урбанизације подручја где је настао. Научно је уобличен у континенталној Европи, тачније у пост-социјалистичкој Немачкој (Laurson, 2009). Овде треба приметити да је израз новији и да је много више везан за дискурс пост-социјалистичког града. За Европу, посебно њену источну половину, је више везано постепено ширење управних граница града са његовим просторним развојем, па се дихотомија између средишњег града и предграђа ређе јавља (Glaeser & Gottlieb, 2006). Самим тим, појам *Urban shrinkage* се овде често јавља за ниво целог градског подручја, а не (само) средишњег града.

Повезано са претходним и питање поновног раста града, реурбанизације, се другачије разматра. У случају англо-саксонских градова, како се средишњи град постепено празни кроз раст предграђа, он касније постаје поново предмет насељавања кроз различите пројекте урбане обнове и нове прерасподеле становништва унутар једног подручја (Lang, 2005; Glaeser & Gottlieb, 2006). На основу тога *Urban decline* се обично поставља као једна етапа у развој града, после које се очекује поново урбани раст (Cieřla, 2012). За разлику од тога, појам *Urban shrinkage* се на други начин сагледава. Овај облик опадања је озбиљнији, пошто раст предграђа суштински није присутан или је занемарљив, па опада градско подручје као целина. На основу тога, се у научном миљеу урбано опадање кроз појам *Urban shrinkage* схвата као неповољније, тј. као неповратан ток развоја у односу на *Urban decline* (Cieřla, 2012).

Постоје и друге разлике између ова два појма, које нису толико истакнуте у научним разматрањима или су мање научно прихваћене. Ли (Li, 2014) истиче да се кроз појам *Urban shrinkage* више наглашава демографско опадање, а кроз појам *Urban decline* више привредно опадање⁷⁾. У неким круговима се појам *Urban shrinkage* сагледава више просторно, пошто реч *Schrumpfung* на немачком језику истовремено означава и опадање и скупљање, а друго значење

⁷⁾ Ово се даље може повезати и са разликом између англо-саксонских држава као држава либералног капитализма и континенталне Европе, која је више привржена социјалном капитализму.

носи и просторни предзнак (Li, 2014). За разлику од њега, *Urban decline* више покрива опадање у функционалном смислу.

Међутим, иако се одређене разлике уочавају, оба појма се користе упоредо, па се често изједначавају (Haase и др., 2014; Martinez-Fernandez и др., 2016). На крају треба поновити, да се у новијој научној грађи, као и оној која покрива цео свет готово увек среће израз *Urban shrinkage*, што му даје предност у даљем истраживању.

Приступ 2: Прилагођавање појма у важнијим светским језицима

Досадашње излагање, као и извори који су наведени, јасно упућују да је урбано опадање светски значајна појава. У складу са тим, преводи или прилагођени појмови енглеског израза *Shrinking City*, односно немачког *Schrumpfende Stadt*, се срећу и у другим језицима. Протеклих година се на најзначајнијим светским језицима јавила значајна количина научно-истраживачке грађе у вези урбаног опадања.

Табела 1. Појам града у опадању на важнијим светским језицима⁸⁾

ЈЕЗИК	МАТИЧНИ ПОЈАМ	ПРЕВОД НА СРПСКИ ЈЕЗИК
Енглески	Shrinking City	Град у опадању
Италијански	Città in contrazione	Град у скупљању, град у опадању
Јапански		Градови који се смањују
Кинески		Градови у опадању
Немачки	Schrumpfende Stadt	Град у опадању, град у скупљању
Пољски	Kurczenie się miast	Опадање градова
Руски	Убывающие города	Градови у опадању, умањени градови
Француски	Décroissance urbaine	Опадајући градови, градови у којима је престао раст
Шпански	Ciudades encogidas	Градови у опадању

Овом табелом се јасно подвлачи учесталост коришћења појма урбаног опадања као превода енглеског израза *Urban shrinkage* односу на појам *Urban decline* за опис напред објашњене појаве.

Приступ 3: Поређење појма са сличним појмовима, теоријама и концептима

У научним круговима нису усамљени концепти и појмови града у опадању који проучавају сличне правце савремене урбанизације, а који се условно могу означити као неповољни. Поред њих срећу се и бројни слични појмови, теорије и концепти⁹⁾ који у

⁸⁾ Сопствено истраживање аутора рада.

⁹⁾ Њихово представљање и описивање постављено је тако да се прво изложе појмови који проучавају постојеће стање и узроке урбаног опадања и сличних појава, а потом се излажу појмови окренути

суштини покривају све оно што није урбани раст, као и начине реаговања и деловања према овим правцима урбанизације. Већина њих је релативно нова, настала током протеклих неколико деценија.

Противурбанизација (енг. *Counterurbanization*) је поступак планског пресељења становништва са места веће густине на место мање густине (Berry, 1976). Дати поступак се среће и под називом *разурбанизација* или *деурбанизација* (енг. *Deurbanization*), а у старијим изворима и као (не)метрополитенски заокрет (енг. *(Non-)Metropolitan turnaround*) (Fuguitt, 1985). Ако се претходно наведено сагледава само у оквиру вишемиллионских градова, онда се може срести и назив *метрополитенска деконцентрација* (енг. *Metropolitan deconcentration*) (Lopes de Souza, 2001). У пракси, већина ових израза се односи на стање после другог светског рата у САД-у, где се десило нагло пресељење становништва из градова у предграђа распршена по ободу градског подручја и са малом густином насељености и изградње (Hosszú, 2009). Слично томе, противурбанизација се као израз користила и да се опише ширење насеља сезонских кућа у туристичким или сеоским подручјима (Adamiak, Pitkänen & Lehtonen, 2016). Нови подстрек у коришћењу појма десило се крајем 20. века када је дати образац преузет у новорастућим привредама. Тако су се почела ширити предграђа око руских (Nefedova, Pokrovskii & Treivish, 2016) или индијских градова (Jain и др., 2013) (Сл. 2). И поред тога, сам појам се и даље користи у веома широком опсегу случајева, без јасније основе везане за његове главне елементе (Ferrás Sexto, 2009). На основу овога се може закључити да је противурбанизација усмерена махом на демографско опадање, а дата истраживања се односе на тражење узрока, а не на изналажење решења.

Слика 2. Противурбанизација је последњих година веома актуелна код градова у бившим социјалистичким државама, где је поимање предграђа, попут приказаног на ободу Гдиње у Пољској, постало својеврсна „апотеоза“ новог друштвеног благостања, насупрот пропадању старијих социјалистичких стамбених насеља масовне изградње (Аутор: Б. Антонић)

Следећи појам, *урбано пропадање* (енг. *Urban decay*) већ самим поменом делује негативно. Си-

будућности, тј. деловању и решењима везаним за урбано опадање исличне појаве.

неним који се проналази у научној грађи је *урбана трулеж* (енг. *Urban rot, Urban blight*), који има још лошији призвук. Ово, прво сагледавање појма се односи и на његову суштину – урбаним пропадањем се описују изразито неповољне појаве у граду или градској четврти које носе све знаке пропадања (Skifter Andersen, 2003). Урбано пропадање има веома наглашену друштвену димензију, пошто обухвата питања повећања сиромаштва, стопе криминала, проституције и других неповољних појава. Дати појам се махом везује за САД са традиционално великим друштвеним, економским и расним разликама, које се веома јасно осликавају кроз визуелно и функционално нарушен градски простор, који последично доводи до појаве „гета“ и „енклава“ маргинализованих друштвених група (Вујовић и Петровић, 2005). На основу предложеног, урбано пропадање се може одредити као негативан одраз социо-економских противуречности савременог развоја градског простора, док је његова демографска компонента слабије изражена. Такође, појам се обично не односи на цело градско подручје, већ на већ наглашене уже целине са одликама „гета“.

„Град духова“ (енг. *Ghost town*) или опустело насеље (енг. *Deserted Place*) се сматра насељем где је урбано опадање досегло свој крај, па је то напуштено насеље са још видљивим остацима грађевина (Graves, Weiler & Tynon, 2009). Ова насеља су опала из различитих разлога, али им је углавном свима заједничко да се урбано опадање обично десило необично брзо. Овде се може уочити неколико видова градова духова.

Најпознатији вид су вероватно градови духова на америчком средњем западу, мада се могу срести и у другим деловима света. То су махом били рударски градићи који су веома брзо образовали по проналаску руде, имали су потом брз раст и, на крај брзу пропаст, по затварању рудника. Овај процес је углавном трајао кратко, 20-30 година (Thomsen, 2012). Њихова изразита монофункционалност је била кључно ограничење њиховог развоја. Данас су неки од њих чак делимично оживели као својеврстан „декор прошлих времена“ за поборнике туризма „напуштености и пропадања“ (Graves и др., 2009).

Други вид су градови напуштени изненада услед катастрофалних догађаја. Дobar пример је град Припјат у данашњој Украјини, који је образован уз нуклеарну електрану „Чернобил“. Град је напуштен у року од неколико часова после нуклеарне катастрофе 1986. године (Mould, 2000) (Сл. 3). Постоје и познати историјски примери, као што је староримска Помпеја, напуштена услед ерупције Везува, или неки сасвим скорашњи, попут јапанске Фукушимае, града такође напуштеног услед катастрофе у истоименој нуклеарној електрани.

Слика 3. „Град духова“ у данашњој Украјини, Припјат је напуштен одмах после нуклеарне катастрофе 1986. године (Извор: <http://ukrainetrek.com>)

Градови изграђени за особље сталних војних база обично су постали напуштени са променом политичких околности. На пример, овакви градови су током хладног рата подигнути у источноевропским државама под совјетским утицајем, уз веће совјетске војне базе. Са пропашћу СССР-а и социјализма дате базе су напуштене од стране војног особља и њихових породица, па су дати градови веома брзо остали празни. Типичан пример је некадашњи град Скунда-1 у Летонији, кога је некадашње совјетско (махом руско) особље са породицама плански напустило током 1990-их година (Mezzofiore, 2016). Данас овај празан град служи као војни полигон.

Последњи вид града духова је посебно упитан, пошто обухвата градове који су плански изграђени, али (још увек) нису настањени. Пример су нови кинески градови, које је држава изградила, али никада нису у стварности заживели (Ху, 2015) (Сл. 4). Проблем који се овде сагледава јесте да ли град уопште може постојати без грађана, тј. да ли су ово уопште градови или само физички оквири („кулисе“) који подсећају на градско окружење.

Слика 4. Плански изграђен град Ордос у северној Кини и даље није сасвим заживео, па је прилично празан (Извор: <http://ukrainetrek.com>)

Градови у стагнацији (енг. *Cities in stagnation*) је управо супротан појму града духова. То је прелазни облик између града са растом и града у опадању (Kabisch, Haase & Haase, 2006). Он је особан за прелазни период у развоју града, када новине у градској привреди доводе до смањене потребе за запосленим лицима (Fol & Cunningham-Sabot, 2010). Ова фаза може и дуже потрајати, па да се именује као стање, а то је управо кључно за градове у стагнацији. Због тога градове у стагнацији одређује и степен њихове привлачности. У случају када она не обезбеђује нови урбани раст, већ одржава постојеће стање, можемо тврдити да се ти градови налазе у стагнацији (Morecroft, 2007).

За разлику од наведених појмова, срећу се и појмови који су настали како би се обухватили и објаснили одговори и решења на проблем урбане кризе. Већина појмова је настала у САД-у. Главни разлог овоме је традиционална флексибилност урбаних политика на америчком тлу, кроз које се управо остварују новине у развоју и управљању градом (Geyer, 2009).

Паметно опадање (енг. *Smart Shrinkage*) је плански контролисан поступак прилагођавања града у опадању новонасталим околностима (Rink, Haase, Bernt & Großmann, 2010). Пример за паметно опадање је град Јангстоун на већ споменутом североистоку САД-у, који је кроз нову урбану политику (План „Youngstown 2010“) предвидео неколико мера у циљу консолидације града са значајним урбаним опадањем. Ово укључује највише економске, фискалне и просторно-планске мере у оквиру неолибералног приступа: планско расељавање становника мање настањених четврти у боље настањена путем већих пореза и ширење палете привредних грана и активности, чему доприноси и новоослобођено и јефтино, а са друге стране, комунално опремљено земљиште у процесу расељавања, као значајан нови ресурс (Rhodes & Russo, 2013). Слично томе, у Детроиту, који је од 1950-их година изгубио више од пола градског становништва, 2010. године је 1/3 слабо настањених четврти градског подручја искључена са градских комуналних мрежа како би се преостало становништво принудило на пресељење у друга, гушће насељена места (Schwarz, 2012). Управо пример Детроита добро показује котраверзу паметног опадања; етичка страна целог поступка је веома упитна (Németh & Hollander, 2011).

Мера сличних изазова је и планско опадање (енг. *Planned shrinkage*), где се сличан поступак ускраћивања комуналних и јавних услуга користи како би се раселила подручја у средишњим деловима града са очигледним одликама урбаног пропадања. Овим се омогућава брз и несметан поступак урбане обнове датих четврти и суседстава, која би се наменила средњем и вишем друштвеном слоју. Дати појам се јавио 1970-их година у Њујорку, где су управо описане, недемократске мере коришћене у урбаној обнови запуштених четврти (Brandes Gratz, 1994).

Појам-крилатица *Опадање да се опстане* (енг. *Shrink to survive*) је такође везан за САД, али има савремено поимање и везује се за америчке градове са типичним случајем урбаног опадања (Florida, 2011). Овај приступ се налази негде између паметног и планског опадања, будући да се развио на њиховим тековинама. Њиме се подразумева уклањање слабије насељених градских делова где се лако сагледавају одлике урбаног (пр)оподања. Како би се ово остварило користе се полуге притиска на затечено становништво у датим градским четвртима путем вишег опорезивања и ускраћивања или поскупљења комуналних и јавних услуга (Thomas, 2009). Добру илустрацију даје град Флинт, такође смештен на североистоку САД-а, који је током друге половине 20. века изгубио половину становништва. Због тога је густина насељености у граду била недовољна за градске расходе у области комуналних и јавних услуга, чиме је доведено у питање функционисање града. Управа Флинта је искористила поступак опадања за опстанак града, а у функцији његовог уравнотеженог управљања (Streitfeld, 2009). Овим се сликовито показују и предности и мане овог поступка. Са једне стране се добија слободно, а јефтино комунално опремљено земљиште као необновљив ресурс за нове намене и садржаје (Hollander, 2010). Са друге стране, елементи притиска се сматрају неетичким и недемократским (Florida, 2011).

Смањење величине града (енг. *Downsizing*) се као метод ретко среће у научном дискурсу, а много више је присутан у америчким јавним гласилима. Суштина овог поступка је да се кроз плански развој града он смањи, како би се њиме лакше управљало. На овај начин смањење величине града се поставља као позитиван поступак. Чак, према Холандеру (Hollander, 2010b), одређени број истраживања већих америчких градова је доказао да плански вођено смањење величине града, после примене пратећих мера, доводи до бољег мишљења грађана о квалитету живота у њему. И овде се подразумева примена мера пресељења становништва из ређе насељених у гушће насељене делове града, да би се после тога прекомерна градња уклонила (Longley, 2010). Међутим, на супрот претходно описаних поступака, он је спорији, поступан и без великих притисака.

Код смањења величине града се наглашава поступак смањења града, али без јасније визије до које мере је рационално дато смањење. Управо стога се јавио појам праве величине града (енг. *Rightsizing*), где је ово важно питање (Ryan, 2012; Takemoto, б.д.). У овом случају се за одређени град плански процењују садашње прилике и потребе у будућности на тржишту некретнина, на основу којих се планирају мере контролисаног урбаног развоја. Очигледно је да се поступак праве величине града везује за економско тежиште урбаног развоја, па се он чак назива и „фискалним оздрављењем“ града (Hummel, 2015, стр. 1). На пример, код Њу Орлеанса, тешко погођеног и демографски преполовљеног ураганом „Катрина“ 2005.

године, се расправљало која је права величина града одговарајућа за његов положај и овакве климатске услове (Ehrenfeucht & Nelson, 2013).

Последњи представљен појам је поновни раст града (енг. *Regrowing*), који је везан за европски урбани контекст, потпуно другачији од америчког (Power & Katz, 2016). У складу са тим, ни амерички модели поновног развоја градова у опадању се не могу једноставно применити. Овакви предуслови су наметнули нове и разноврсне стратегије обнове европских градова у опадању, које циљано делују на превазилажењу ове појаве (TU0803, б.д.). Велики број ових стратегија се заснива на укључењу технологија у постојећи привредни развој, као и на јачању културних индустрија, пошто су европски градови познати по богатој културној баштини и традицији. Појам поновног раста је поново добио на значају у последње време, јер се много градова широм европског континента са дугогодишњим урбаним опадањем вратило урбаном расту, али са сасвим другачијим просторним одразом и функционалним одликама по град него раније (Wolff, Haase, Haase & Kabisch, 2016).

На крају овог поглавља може се рећи да бројност и испреплетаност напред објашњених појмова, теорија и концепата јасно упућује на кризу веровања у град са постојаним растом као својеврсну парадигму града 19. и већег дела 20. века. Због тога се исправно, јасно и тачно одређење датих појмова намеће као мера важна по будућност града у будућности.

ЗАКЉУЧАК

Рад је темом везан за изналажење погодног домаћег назива на српском језику за појаву урбаног опадања, која се односи на вишеслојно опадање градова. Дато опадање се посебно одликује кроз пад броја становника и недостатке у реструктурирању привреде, али се чиниоци проналазе и у другим пољима. Узимајући их све у обзир, појава урбаног опадања је свеприсутна међу градовима у Србији, што доказује да је и постављена тема рада веома актуелна. Избор правог назива за појаву свакако је важан почетни корак у успостављању система изучавања појаве урбаног опадања и предлагања одговарајућих приступа, препорука и решења за њихов поновни развој, неvezано да ли дато подразумева прилагођавање новим околностима опадања или поновни раст.

Радам се полази од светски прихваћеног назива за град у опадању на енглеском језику – *Shrinking City* – као данас преовлађујућем у светским научним круговима. Поредешти дати израз за њему блиским појмом *Urban decline*, може се закључити да је израз, иако новији, данас преовлађујући у светским научним круговима. За ниво Србије као бивше социјалистичке европске државе, *Shrinking City* је прихватљивији и стога што је настао у пост-социјалистичком контексту бивше Источне Немачке и промовисан током 2000-их, а што га приближава стању у данашњој Србији. Такође је битно што он има јаче, просторно поимање и умањује питање развоја кроз предграђа,

што је такође ближе стању у Србији, где су предграђа и даље релативно неразвијена у односу на англо-саксонске државе или, чак, западни део Европе.

Потом се пажња рада усмерава на то како је дати енглески израз преведен на друге важније светске језике на којима постоји значајна грађа о урбаном опадању. Јасно се исказује да већина датих појмова по свом обухвату и смислу у целисти или већим делом одговара изразу *Shrinking City*. Овим се упућује да би и српски појам требало поставити на сличан начин.

Последњи део истраживања бави се анализом сличних појмова, теорија и концепата. Намера овог дела је да провери однос концепта градова у опадању са њима и да евентуално понуди неки други појам као алтернативу. Овде се увиђа да и поред наведених сличности, постоје и битне разлике, које онемогућавају или значајно отежавају њихову примену. Код неких се сагледава да се односе само на истраживање саме појаве, али не нуде и решења (противурбанизација, урбано пропадање, градови духова), док су други више усмерени на решавање појаве него на тражење њених узрока (паметно и планско опадање, права величина града, поновни раст). Слично томе, неки појмови су више у сфери демографије (противурбанизација, смањење величине града), други се више везују за економске и фискалне елементе опадања (планско опадање, права величина града), а трећи у први план стављају друштвену компоненту опадања (урбано пропадање). На крају, многи од њих су просторно ограничени, па посматрају само однос предграђа и средишњег града (противурбанизација) или се, пак, усмеравају само на ниво суседства или четврти (паметно опадање). На овај начин се учлавају мањкавости изабраних појмова, теорија и концепата у односу на обухват појма који би требао да одреди урбано опадање као појаву и град у опадању као његов просторни одраз.

На основу претходно изнетих чињеница, јасно проистиче да се појам ГРАД У ОПАДАЊУ намеће као прави појам за опис појаве УРБАНОГ ОПАДАЊА у српском научном дискурсу који се бави овом појавом.

Конечно треба додати да је тачно одређење појма града у опадању битно да би се утврдили следећи кораци који су битни у истраживању оваквих градова у Србији. Утврђивањем појма пре свега се омогућава њихова научна систематизација, категоризација и типологија. На основу тога могу се даље научно поставити правила и смернице, као и одређени модели и решења, кроз примену у пракси урбанистичког планирања и пројектовања за српске градове, али и у сродним областима, попут просторног планирања, саобраћаја или урбане економије. Једино на тај начин се може очекивати да ће се на прави начин одговорити савременом изазову урбаног опадања, који, иако није својствен само Србији, суштински почива и на бројним локалним обележјима урбаног опадања.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Вујовић, С. и М. Петровић (ур.) (2005). Урбана социологија. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- [2] Adamiak, C., Pitkänen, K. & Lehtonen, O. (2016). Seasonal residence and counterurbanization: the role of second homes in population redistribution in Finland. *GeoJournal*, 1-16. DOI: 10.1007/s10708-016-9727-x.
- [3] Andersen, L. L. (2005). Shrinking Cities and the need for a reinvented understanding of the city. Conference proceedings of AESOP Annual Congress 2005. Vienna, Austria. Преузето са: <https://www.scribd.com/document/7739903/AESOP-Paper>.
- [4] Antoniћ, B. & Đukić, A., (2018). The phenomenon of shrinking illegal suburbs in Serbia: Can the concept of shrinking cities be useful for their upgrading? *Habitat International*, 75, 161-170. DOI: 10.1016/j.habitatint.2018.03.010.
- [5] Antoniћ, B., Đukić, A. & Vujičić, T. (2018). The Transformation of the Role of Demographic Decline in the Research of Urban Shrinkage. In V. Radonjanin & R. Folić (Eds.), *Proceedings – iNDiS 2018* (pp. 639-646). Novi Sad: Faculty of Technical Sciences.
- [6] Avila de Sousa, S. (2010). *Planning For Shrinking Cities in Portugal* (Doctoral dissertation, Faculty of Engineering of the University of Oporto, Portugal).
- [7] Avila de Sousa, S., Cottineau, C., Dietersdorfer, L., Fernandez Agueda, B., Gonul, D., Hoemke, M. & Wolff, M. (2011). *Mapping Urban Shrinkage in Europe – Final Report*. Dortmund. Retrieved from http://www.shrinkingcities.eu/fileadmin/Dortmund/COST_Training_School_Report_final.pdf.
- [8] Bernt, M. (2016). The Limits of Shrinkage: Conceptual Pitfalls and Alternatives in the Discussion of Urban Population Loss. *International Journal of Urban and Regional Research*, 40(2), 441-450. DOI: 10.1111/1468-2427.12289.
- [9] Berry, B. (1976). The counterurbanization process: urban America since 1970. In B. Berry (Ed.), *Urbanization and counterurbanization* (pp. 17-30). Beverly Hills, CA: Sage.
- [10] Brandes Gratz R. (1994). *The Living City: How America's Cities Are Being Revitalized by Thinking Small in a Big Way*. New York, NY: John Wiley and Sons.
- [11] Cieśla, A. (2012). "Shrinking city" in Eastern Germany: The term in the context of urban development in Poland (Doctoral dissertation, Bauhaus-Universität Weimar, Germany). Retrieved from: <https://e-pub.uni-weimar.de/opus4/frontdoor/index/index/docId/1869>.
- [12] Downs, A. (2010). Some realities about sprawl and urban decline. *Housing Policy Debate*, 10(4). 955-974.
- [13] Ehrenfeucht, R. & Nelson, M. (2013). Recovery in a shrinking city: Challenges to "Rightsizing"

- post-Katrina New Orleans. Philadelphia: Cities after Abandonment.
- [14] Ferrás Sexto, C. (2009). Is the Counterurbanization Process a Chaotic Concept in Academic Literature? *Geographica Pannonica*, 13(2), 53-65.
- [15] Florida, R. (2011, June 1). How Not to 'Save' Neighborhood. *The New York Times Online*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/roomfordebate/2011/03/28/the-incredible-shrinking-city/how-not-to-save-neighborhoods>.
- [16] Fol, S. & Cunningham-Sabot, E. (2010). Urban Decline and Shrinking Cities: A Critical Assessment of Approaches to Urban Shrinkage. *Annales de géographie*, 674(4), 359-383. DOI: 10.3917/ag.674.0359.
- [17] Fuguitt, G. V. (1985). The nonmetropolitan population turnaround. *Annual Review of Sociology*, 11, 259-280. DOI: 10.1146/annurev.so.11.080185.001355.
- [18] Glaeser, E. & Gottlieb, J. (2006). Urban Resurgence and the Consumer City. *Urban Studies*, 43(8): 1275 – 1299. DOI: 10.1080/00420980600775683.
- [19] Graves, P., Weiler, S. & Tynon, E. E. (2009). The Economics of Ghost Towns. *The Journal of Regional Analysis & Policy*, 39(2), 131-140.
- [20] Geyer, H. S (2009). Winds of Change: Controversies Underlying the Urban Policy Debate. In H. S. Geyer (Ed.), *International Handbook of Urban Policy: Issues in the Developed World*. (pp. 276-313). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- [21] Großmann, K., Haase, A., Rink, D. & Steinführer, A. (2008). Urban Shrinkage in East Central Europe? Benefits and Limits of a Cross-National Transfer of research Approaches. Poznań: Instytut Zachodni.
- [22] Haase, A., Rink, D., Grossmann, K., Bernt, M. & Mykhenko, V. (2014). Conceptualizing urban shrinkage. *Environment and Planning A*, 46(7), 1519-1534. DOI: <http://dx.doi.org/10.1068/a46269>.
- [23] Haase, A., Bernt, M., Großmann, K., Mykhenko, V. & Rink, D. (2016). Varieties of shrinkage in European cities. *European Urban and Regional Studies*, 23(1), 86-102. DOI: 10.1177/0969776413481985.
- [24] Hollander, J. (2010). Moving Toward a Shrinking Cities Metric: Analyzing Land Use Changes Associated With Depopulation in Flint, Michigan. *Cityscape*, 12(1), 133-151.
- [25] Hollander, J. (2010b). Can a City Successfully Shrink? Evidence from Survey Data on Neighborhood Quality. *Urban Affairs Review*, 47(1), 129-141. DOI: 10.1177/1078087410379099.
- [26] Hosszú, S. (2009). Counterurbanization: A literature study. Esbjerg: Danish Institute of Rural Research and Development. Retrieved from http://www.sdu.dk/en/Om_SDU/Institutter_centre/C_clf_CenterLanddistriktsforskning.aspx.
- [27] Hummel, D. (2015). Right-Sizing Cities: A Look at Five Cities. *Public Budgeting & Finance*, 35(2), 1-18. DOI: 10.1111/pbaf.12056.
- [28] Jain, M., Siedentop, S., Taubenböck, H. & Namperumal, S. (2013). From Suburbanization to Counterurbanization?: Investigating Urban Dynamics in the National Capital Region Delhi, India. *Environment and Urbanization Asia*, 4(2), 247-266. DOI: 10.1177/0975425313510765.
- [29] Kabisch, S., Haase, A., & Haase, D. (2006). Beyond Growth – Urban Development In Shrinking Cities as a Challenge for Modeling Approaches. Retrieved from <http://scholarsarchive.byu.edu/iemssconference/2006/all/55>.
- [30] Kühn, M. & Liebmann, H. (2012). Urban Regeneration – Strategies of Shrinking Cities in Eastern Germany. *Journal of Geographical Society of Berlin*, 143(1-2), 135-152. DOI: 10.12854/erde.v143i1-2.26.
- [31] Lang, T. (2005). Insights in the British Debate about Urban Decline and Urban Regeneration (Working Paper). Leibniz – Institute for Regional Development and Structural Planning. Retrieved from http://www.irs-net.de/download/wp_insights.pdf.
- [32] Laursen, L. H. (2009). Shrinking Cities or Urban Transformation (Doctoral dissertation, Aalborg: Institut for Arkitektur og Medieteknologi). Retrieved from http://vbn.aau.dk/files/19146542/2nd_edition_LeaHolstLaursen_01_1_.pdf.
- [33] Li, X. (2015, December 17). What's the difference between shrinking city and declining city? [Blog post]. Retrieved from https://www.researchgate.net/post/Whats_the_difference_between_shrinking_city_and_declining_city.
- [34] Longley, C. (2010, March 7). Tale of two shrinking cities: Flint and Detroit deal with downsizing in different ways [Blog]. Retrieved from <http://blog.apastyle.org/apastyle/2014/10/what-a-tangled-web-website-versus-webpage.html>.
- [35] Lopes de Souza, M. (2001). Metropolitan deconcentration, socio-political fragmentation and extended suburbanisation: Brazilian urbanisation in the 1980s and 1990s. *Geoforum*, 32(4), 437-447. DOI: 10.1016/S0016-7185(01)00018-5.
- [36] Martinez-Fernandez C., Kubo, N., Noya, A. & Weyman T. (Eds.) (2012). *Demographic Change and Local Development: Shrinkage, Regeneration and Social Dynamics*. Paris: OECD.
- [37] Martinez-Fernandez, C., Weyman, T., Fol, S., Audirac, I., Cunningham-Sabo, E., Wiechmann, T. & Yahagi, H. (2016). Shrinking cities in Australia, Japan, Europe and the USA: From a global process to local policy responses. *Progress in Planning*, 105, 1-48. DOI: 10.1016/j.progress.2014.10.001.
- [38] Mezzofiore, G. (2016, March 8). Inside the Soviet ghost town: Old uniforms and tiny prison-like apartments are rediscovered 18 years after Cold War settlement was abandoned. *MailOnline*. Retrieved from <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3482708/Inside-Soviet-ghost-town-Old-uniforms-tiny-prison-like-apartments-rediscovered-18-years-Cold-War-settlement-abandoned.html>.

- [39] Morecroft, J. (2007). *Strategic Modelling and Business Dynamics: A feedback systems approach* (2nd Edition). Chichester: Wiley.
- [40] Mould, R. F. (2000). *Chernobyl Record: The Definitive History of the Chernobyl Catastrophe*. Boca Raton, FL: CRC Press.
- [41] Neill, W. & Schlappa, H. (Eds.) (2016). *Future Directions for the European Shrinking City*. New York: Routledge.
- [42] Németh, J. & Hollander, J. (2016). Right-sizing shrinking cities: a landscape and design strategy for abandoned properties. *Journal of Landscape Architecture*, 11(2), 90-100. DOI: 10.1080/18626033.2016.1188578.
- [43] Nefedova T., Pokrovskii, N. & Treivish, A. (2016). Urbanization, Counterurbanization, and Rural-Urban Communities Facing Growing Horizontal Mobility. *Sociological Research*, 55(3), 195-210. DOI: 10.1080/10610154.2016.1245570.
- [44] Oswalt, P. (2005). *Shrinking Cities: Volume 1: International Research*. Ostfilden: Hatje Kantz Verlag.
- [45] Oswalt, P. (2009). *Shrinking Cities. Hypotheses on urban shrinking in the 21st century*. Ipeyzero ca: <http://www.shrinkingcities.com/index.php?id=400&L=1>.
- [46] Oswalt, P & Rieniets, T. (Eds.) (2006). *Global context. Shrinking Cities*. Ostfilden: Hatje Kantz Verlag.
- [47] Pallagst, K. (2012). Shrinking cities in the United States: policies and strategies. In K. Pallagst, J. Aber, I. Audirac, E. Cunningham-Sabot, S. Fol, C. Martinez-Fernandez, S, ... & T. Wu (Eds.): *The Future of Shrinking Cities* (pp. 41-47). Berkeley: University of California.
- [48] Pallagst, K., Wiechmann, T. & Martinez-Fernandez, C. (Eds.) (2014). *Shrinking Cities: International Perspectives and Policy Implications*. Oxford: Routledge.
- [49] Power, A. & Katz, B. (2016) *Cities for a Small Continent: International Handbook of City Recovery*. Bristol: Policy Press.
- [50] Restrepo Cadavid, P., Cineas, G., Quintero, L. & Zhukova, S. (2017). *Cities in Eastern Europe and Central Asia: A Story of Urban Growth and Decline*. Washington, DC: World Bank.
- [51] Rhodes, J. & Russo, J. (2013). Shrinking 'Smart?': Urban Redevelopment and Shrinkage in Youngstown, Ohio. *Urban Geography*, 34(3), 305-326. DOI: 10.1080/02723638.2013.778672.
- [52] Rieniets, T. (2006). Urban Shrinkage. In Oswalt, P. (Ed.), *Atlas of Shrinking Cities* (pp. 30-31). Ostfilden: Hatje Kantz Verlag.
- [53] Rink, D., Haase, A., Bernt, M. & Großmann, K. (2010). *Addressing Urban Shrinkage across Europe – Challenges and Prospects: Shrink Smart Research Brief No. 1*. Leipzig: Helmholtz Centre for Environmental Research – UFZ. Retrieved from <https://shrinksmart.ufz.de/data/D9%20Research%20Brief%20214223.pdf>.
- [54] Ryan, B. (2012). *Design After Decline: How America Rebuilds Shrinking Cities*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- [55] Schwarz, T. (2012). Re-thinking the places in between: Stabilization, regeneration, and reuse. In A. Mallach (Eds.), *Rebuilding America's Legacy Cities: New Directions for the Industrial Heartland* (pp. 167–184). New York, NY: The American Assembly & Columbia University.
- [56] Shetty, S. & Reid, N. (2013). Global challenges and local responses: creating a new urban world in the shrinking cities of the US industrial Midwest. *Regional Science Policy & Practice*, 5(2), 201-217. DOI:10.1111/rsp3.12004.
- [57] Skifter Andersen, H. (2003). *Urban Sores: On the Interaction between Segregation, Urban Decay, and Deprived Neighbourhoods*. London: Farnham: Ashgate.
- [58] Streitfeld, D. (2009, April 21). An Effort to Save Flint, Mich., by Shrinking It. *The New York Times Online*. Retrieved from <http://www.nytimes.com/2009/04/22/business/22flint.html>.
- [59] Takemoto, N. (n.d.). Rightsizing, not downsizing, is what the next gen is about. *Smart Cities Dive*. Retrieved from <http://www.smartcitiesdive.com/ex/sustainablecitiescollective/rightsizing/34530/>.
- [60] Thomas, C. (2009, June 16). Bulldozing American cities. *The Washington Times Online*. Retrieved from <http://www.washingtontimes.com/news/2009/jun/16/bulldozing-american-cities/>.
- [61] Thomsen, C. (2012). *Ghost Towns: Lost Cities of the Old West*. London: Shire Publications.
- [62] TUD COST Action – TU0803 (б.д.). http://www.cost.eu/COST_Actions/tud/TU0803.
- [63] Turok, I. & Mykhnenko, V. (2007). The trajectories of European cities, 1960–2005. *Cities*, 24(3), 165–182. DOI: 10.1016/j.cities.2007.01.007.
- [64] Wiechmann, T. (2006). *Types of Shrinking Cities – Introductory Notes on a Global Issue*. Paper presented at „Coping with city shrinkage and demographic change – Lessons from around the globe” International Symposium, Dresden, Germany. Retrieved from http://archiv.schader-stiftung.de/docs/wiechmann_presentation.pdf.
- [65] Wolff, M., Haase, A., Hasse, D. & Kabisch, N. (2017). The impact of urban regrowth on the built environment. *Urban Studies*, 54(12), 2683-2700. DOI: 10.1177/0042098016658231.
- [66] Xu, D. (2015). *The ghost city of China: a revitalization strategy for Ordos*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology. Retrieved from <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/99305>.